

Яўген Іваноў

**АСНОЎНЫ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫ ФОНД
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І “PROVERBIORUM
POLONICORUM” (1618 г.) С. РЫСІНЬСКАГА**

Асноўны парэміялагічны фонд мовы — гэта корпус прыказак і прымавак, якія з’яўляюцца найбольш ужывальнымі, г.зн. і эпістэмалагічна актуальнымі для носьбітаў мовы, на працягу даволі (або вельмі) доўгага часу яе функцыянавання і па сённяшні дзень (параўн.: Иванов 2001, Іваноў 2002).

Вызначальная прымета адзінак асноўнага парэміялагічнага фонду мовы — іх шырокая ўжывальнасць у дыяхраніі, таму адным з эмпірычных крытэрыяў уключэння той ці іншай парэміі ў склад асноўнага парэміялагічнага фонду з’яўляецца яе фіксацыя як у найбольш ранніх зборах прыказак і прымавак, так і ў сучасных парэміяграфічных крыніцах. Напрыклад, у тлумачальным слоўніку беларускіх прыказак (Лепешаў, Якалцэвіч 2002) змяшчаецца шмат парэмій, якія сустракаюцца і ў першым друкаваным зборніку славянскіх прыказак і прымавак “*Proverbiorum Polonicorum*” (1618) С. Рысінскага (Rysiński 1618), г. зн. функцыянуюць у беларускай мове на працягу амаль чатырох апош-

ніх стагоддзяў. Параўн. наступныя парэміі, якія цалкам за-
 хавалі свой лексічна-граматычны склад: *Ад прыбытку га-
 лава не баліць* — *Z przybytku głowa nie boli* (cnt. 18, № 16);
Ахвота горш за няволю — *Ochota gorsza niż niewola* (cnt. 12, №
 36 [a]); *Бог тройцу любіць* — *Bóg trójcę lubi* (cnt. 1, № 49); *Госць
 у дом, бог у дом* — *Gość w dom, Bóg w dom* (cnt. 4, № 34); *Дай
 Божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памаўчаць* — *Daj
 Boże w dobry czas mówić, a we zły milczeć* (cnt. 3, № 10); *Добрае
 далёка чуваць, а дрэннае яшчэ далей* — *Dobre daleko słysząc, a złe
 jeszcze dalej* (cnt. 2, № 90); *На злодзеі шапка гарыць* — *Na
 złodzieju czapka gore* (cnt. 11, № 33); *На каго Бог, на таго і людзі*
 — *Na kogo Bóg, na tego i ludzie* (cnt. 10, № 25); *Хто апарыцца на
 малацэ, той і на ваду дзьмухае* — *Kto się na mleku sparzy, ten na
 wodę dmucha* (cnt. 5, № 41); *Чым далей у лес, тым болей дроў* —
Im dalej w las, tym więcej drewno (cnt. 4, № 62); *Што галава, то
 розум* — *Co głowa, to rozum* (cnt. 2, № 16); *Што край, то абы-
 чай* — *Co kraj, to obyczaj* (cnt. 1, № 91) і да т. п. (прыказкі са
 зборніка С. Рысінскага падаюцца паводле графікі і арфа-
 графіі так, як яны пададзены ў выданні (Nowa księga przys-
 łów 1969–1978).

Выбар зборніка *“Proverbiorum Polonicorum”* (1618), што
 быў выдадзены на польскай мове з лацінскімі каментарамі,
 у якасці крыніцы беларускай парэміялогіі не павінен вы-
 клікаць пярэчанняў (параўн.: Шевченко 1994, Иванов
 2003). Па-першае, яго складальнікам быў Саламон Рысінс-
 кі (Solomo Pantherus Leucorussus), які нарадзіўся і больш-
 шую частку свайго жыцця пражыў на тэрыторыі Беларусі,
 этнічна самавызначаў сябе як менавіта “беларус” (Leuco-
 russus), а гэта значыць быў носьбітам тагачаснай беларус-
 кай культуры і выдатна ведаў беларускія прыказкі. Па-
 другое, у зборніку, акрамя парэмій уласна польскага пахо-
 джання, змешчана шмат інтэрнацыянальных, агульнасла-

вянскіх і ўсходнеславянскіх прыказак і прымавак. Таму вызначаць паходжанне ўсіх парэміялагічных адзінак у зборніку толькі паводле яго назвы нельга.

У беларускай парэміялогіі распаўсюджана меркаванне, што пры аналізе матэрыялаў С. Рысінскага пшмат у якіх выпадках бывае "вельмі цяжка вызначыць, якія з тэкстаў запісаны ім на Беларусі, якія вядомы абодвум народам і якія наогул выпадкова трапілі ў зборнік" (Грынблат 1976, 11). Аднак гэтая праблема ў пэўнай ступені вырашальная, калі паслядоўна супастаўляць зборнік С. Рысінскага з польскімі і беларускімі парэміяграфічнымі крыніцамі XVII – XX стагоддзяў. Амаль вычарпальна адпаведныя польскія паралелі адлюстраваны ў фундаментальным выданні (Nowa księga przysłów 1969–1978). Выбраныя беларускія паралелі гл.: Порецкий 1983; 52–54, 143–149. Пэўная колькасць парэмій са зборніка С. Рысінскага захавалася дагэтуль і шырока распаўсюджана ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (гл. спіс). Натуральна, сярод іх ёсць і запазычанні з польскай мовы, і агульныя для польскай і беларускай моў прыказкі і прымаўкі, і агульнаславянскія парэміі, і інтэрнацыяналізмы, а таксама і невялікая колькасць уласна беларускіх прыказак (сярод якіх ёсць і запазычаныя ў польскую мову).

Усё гэта з'яўляецца дастатковай падставай меркаваць, што зборнік Рысінскага – гэта першая парэміяграфічная крыніца прыказак, якія ўжываліся на тэрыторыі Беларусі з канца XVI – пачатку XVII стагоддзяў і ўвайшлі ў сучасную беларускую літаратурную мову.

Пры вылучэнні асноўнага парэміялагічнага фонду кожнай мовы трэба вырашыць дзве вельмі істотныя праблемы. Першая з іх звязана з магчымай адсутнасцю фіксацыі той ці іншай прыказкі ў сучасных парэміяграфічных крыні-

цах. Напрыклад, у найноўшым слоўніку Лепешаў, Якалцэвіч 2002 няма шэрага прыказак, якія шырока распаўсюджаны ў сучаснай беларускай мове і былі зафіксаваны яшчэ С. Рысінскім. Параўн. (паводле зборніка Ф. Янкоўскага (Беларускія прыказкі 1992) і слоўніка (Шкраба, Шкраба 1987): *Ад хатняга злодзья не ўсцеражэшся* (а таксама *Хатняга злодзья не ўпільнуеш*) — *Domowego złodzieja nikt się nie ustrzeże* (cnt. 3, № 9); *Ва ўсім трэба захоўваць меру* — *Miara we wszystkim ma być zachowana* (cnt. 8, № 98); *Грошы ўсё могуць* або *Чаго грошы не зрабяць* — *Pieniądze wszystko mogą* (cnt. 12, № 73); *Гультаю(-ям) заўсёды свята* — *U leniwych zawsze święto* (cnt. 16, № 22); *Дарога на канцы языка* або *Няведамая дарога на канцы языка* — *Na końcu języka droga* (cnt. 11, № 68); *3 аднаго вала дзвюх скур не дзяруць* — *Trudno z jednego wołu dwie skóry zdrzeć* (cnt. 15, 49); *Знаць птушку на пер'ю* або *Па пер'і птушку пазнаюць* — *Znać ptaka po pierzu* (cnt. 18, № 10); *Не пытайся ў старога, а пытайся ў бывалага* — *Nie pytaj starego, pytaj buwałego* (cnt. Appen., № 29); *Не чыні другому таго, што табе не міла* — *Co tobie nie miło, tego drugiemu nie czyń* (cnt. 2, № 38); *Першага торгу не мінай* — *Pierwszego targu nigdy nie opuszczaj* (cnt. 13, № 71); *У кія два канцы* або *У кii два канцы і абодва б'юць* або *У кii два канцы: адзін па мне, а другі па табе* — *U kija dwa końca* (cnt. 16, № 27) і да т. п.

Адсутнасць фіксацыі той ці іншай парэміі ў наш час можа сведчыць аб яе выхадзе як з ужывання ўвогуле, так і толькі з актыўнага запасу парэміялагічных адзінак мовы (цалкам ці толькі літаратурнай формы яе існавання) на дадзеным этапе яе гістарычнага развіцця. Таму асноўны парэміялагічны фонд мэтазгодна апісваць у выглядзе палявой структуры, якая мае ў дзяржанічнай перспектыве свае ядро і перыферыю.

Другая праблема звязана з наяўнасцю вялікай колькасці разнастайных структурных варыяцый адной і той жа парэміі ў розныя гістарычныя перыяды мовы.

Аналіз структурных змяненняў знешняй формы адзінак асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы мае значную цікавасць з пункту гледжання вывучэння прычын і характару гістарычных змяненняў прыказак, структурных асаблівасцей іх ужывання ў маўленні, крытэрыяў цэласнасці парэмій як знакавых адзінак мовы. Матэрыялы С. Рысінскага ў гэтых адносінах не даследаваныя, асобныя тэксталагічныя супастаўленні можна знайсці толькі ў працы (Порецкий 1983; 52–54, 143–149). Не падаюцца спасылкі на зборнік і ў слоўніку Лепешаў, Якалцэвіч 2002, аўтары якога паводле фармальнага падыходу да вызначэння найстаражытнай друкаванай крыніцы беларускай парэміялогіі (толькі па яе назве) памылкова лічаць першай публікацыяй беларускіх прыказак тыя 50 адзінак, што змясціў у сваёй кнізе "Białorus" (1840) А.Рынінскі (2002, 19).

Структурныя мадыфікацыі адной і той жа парэміі ў яе філагенезе трэба кваліфікаваць як дыяхранічную парадыгму, дэтэрмінаваную нязменнасцю семантыкі дадзенай парэміі на ўсім працягу гістарычнага развіцця мовы. Пры гэтым лексічна-граматычная форма прыказкі, зразумела, можа змяняцца, але толькі неістотна, не дасягаючы той мяжы, калі парушаецца сіметрыя плана выяўлення і плана зместу моўнай адзінкі. Параўн. (паводле слоўніка (Лепешаў, Якалцэвіч 2002) і зборніка (Rysiński 1618): *Баба з воза – каню (кабыле) лягчэй* або *Баба з қалёс – калёсам (каню) лягчэй* – *Baba z woza, kołom lżej* (cnt. 1, № 18); *Бог не роўна дзеліць* – *Niejednako Pan Bóg daje, jednemu geś, drugiemu jaje* (cnt. 10, № 7); *Ведае (знае) кошка, чыё сала з'ела* –

Wie pies, czyje sadło zjadł (cnt. 16, № 56); *Дзіця не плача, матка (маці) не дагадаецца* або *Пакуль дзіця не заплача, маці не дагадаецца* — *Dziecię nie płacze, matka nie wie, czego potrzebuje* (cnt. 3, № 50); *Калі (Як) топішся, дык (то) за брытву хопішся (ухопішся)* або *Хто топіцца, той за брытву хопіцца* — *Kto tonie i gołego się tniecza chwytą* (cnt. 5, № 58); *На воўка памоўка, а мядзведзь цішком* — *Na wilka okrzyk, a niedźwiedz pszczoły drze* (cnt. 11, № 25); *Сямёра аднаго не чакаюць* — *Napisano u białego lwa, nie czekają na jednego dwa* (cnt. 10, № 10); *Чалавек мяркуюе, а Бог распараджаецца (не чуе)* або *Чалавек марыць, а Бог уладарыць* — *Człowiek tak, a Bóg inaczej* (cnt. 2, № 14) і да т. п.

У адваротным выпадку мы маем справу або з перафразаванай прыказкай, не сінанімічнай зыходнай парэміі, або ўвогуле з дзвюма генетычна рознымі адзінкамі. Генетычна розныя парэміі могуць быць як не сінанімічныя, так і сінанімічныя, і нават могуць мець часткова аднолькавы лексічна-граматычны склад, таму адносіны паміж імі нярэдка беспадстаўна вызначаюцца або як дэрывацыйныя, або нават як варыянтныя (розныя гістарычныя формы адной і той жа прыказкі). Параўн.: парэміі *Сказана* — *зроблена* і *Сказана*, *звязана* памылкова кваліфікаваны як варыянтныя формы прыказкі *Сказана* — *зроблена* < лац. *Dictum factum* (гл. Лепешаў, Якалцэвіч 2002, 355). Выслоўе *Сказана*, *звязана* ўтварылася, відаць, з выразу *Сказай, як звязай* (гл.: Носовіч 1874, 149) на ўзор сінтаксічнай мадэлі сказа ў беларускім адпаведніку вядомага лацінскага афарызма.

У выніку вывучэння ўсіх найважнейшых парэміялагічных крыніц (акрамя названых вышэй: Романовъ 1886; Ляцкій 1898; Прыказкі і прымаўкі 1976; Аксамітаў 2002 і інш.), вызначаны асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы (каля 650 адзінак без уліку іх варыянтаў).

Зыходным пунктам дзяхранічнага аналізу функцыянавання беларускіх парэмій быў выбраны зборнік С. Рысінскага. З яго больш за 1800 прыказак каля 300 адзінак сустракаецца ў зборніку М. Федароўскага "*Lud biatoruski na Rusi Litewskiej*" (Federowski 1935), а ўсяго да пачатку XX стагоддзя, мяркуючы па матэрыялах парэміялагічных крыніц XIX стагоддзя (Носовіч 1874 і інш.), захавалася больш за 500 прыказак (гл. Порецкий 1983, 52). Шмат з іх, паводле зборніка Ф. Янкоўскага (параўн. Беларускія прыказкі 1992), актыўна ўжываюцца і па сённяшні дзень.

У "*Proverbiorum polonicorum*" (1618) С. Рысінскага і ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (паводле слоўнікаў (Шкраба, Шкраба 1987) і (Лепешаў, Якалцэвіч 2002) супадае каля 120 прыказак (без уліку іх варыянтаў). Яны складаюць ядро асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы і з'яўляюцца аднымі з самых старажытных прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай літаратурнай мове.

ЛІТАРАТУРА

- Аксамітаў А. С. (2002), Прыказкі і прымаўкі: Тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стагоддзяў. 2-е выд., дапрац. Мінск.
- Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы (1992), Скл. Ф. Янкоўскі. 3-е выд., дапрац. і дап. Мінск.
- Грынблат М. Я. (1976), Прыказкі і прымаўкі // Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. / Скл. М.Я. Грынблат. Мінск. 5-48.
- Иванов Е. Е. (2001), К определению понятия "основной паремиологический фонд" и его соотношение с "паремиологическим минимумом" языка // Русистика и белорусистика на рубеже веков: Тезисы докладов Международных научных

- чтений (25–26 октября 2001 г.) / Под ред. Т. Г. Михальчук. Могилев. 27–30.
- Иванов Е. Е. (2003), "Proverbiolum Polonicorum" (1618) С. Рысинского и основной паремиологический фонд белорусского языка // Личность — слово — социум: Материалы III Международной научно-практической конференции (16–18 апреля 2003 г.): В 3 ч. / Отв. ред. В.В. Фалалеев. Минск. Ч. 3. 47–49.
- Лепешаў І. Я./Якалцэвіч, М. А. (2002), Слоўнік беларускіх прыказак. Мінск.
- Ляцкій Е. А. (1898), Матеріалы для изученія творчэства и быта бѣлоруссовъ (пословицы, поговорки, загадки). Москва.
- Носовичъ И. И. (1874), Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ. СПб.
- Порецкий Я. (1983), Соломон Рысинский: Solomo Pantherus Leucorussus. Конец XVI — начало XVII века. Минск.
- Прыказкі і прымаўкі, (1976), У 2 кн. / Скл. М. Я. Грынблат. Мінск.
- Романовъ Е. (1886), Пословицы, поговорки, описательныя выраженія // Романовъ Е. Бѣлорусскій сборникъ. Кіево. Т. 1. Вып. 1–2. 290–316.
- Шевченко Г. И. (1994), Solomo Pantherus Leucorussus — первый белорусский паремиолог // Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии: Тезисы Международного симпозиума (сентябрь 1994 г.) / Отв. ред. Л. Я. Костючук. Псков. 106–108.
- Шкраба Г. Р./Шкраба Р. В. (1987), Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі. Мінск.
- Federowski M. (1935), Lud białoruski na Rusi Litewskiej: Materiały do etnografii słowiańskiej, zgromadzone w latach 1877–1905. Warszawa. Т. 4.
- Iwanou J. (2002), О "паремиологическом минимуме" и "основном паремиологическом фонде" русского языка // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. Białystok. Т. VIII. 87–94.
- Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, (1969-

1978), Т. I-IV / Red. J. Krzyżanowski. Warszawa.
 Rysiński, Salomon (1618), Proverbiorum polonicorum centuriae decem et octo. Lubcz.

ДАДАТАК

Беларускія прыказкі ў "Proverbiorum Polonicorum" С. Рысінскага (1618)

1. Ад прыбытку галава не баліць — *Z przybytku głowa nie boli* (cnt. 18, № 16).
2. Адзін дурань можа задаць (задасць) столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць — *Jeden głupi dziesięciu mądrych zwiędzie, a dziesięć mądrych, jednego głupiego nie* (cnt. 5, № 28).
3. Адна бяда не ходзіць <другую за собою водзіць> або Бяда адна не ходзіць <за сабою другую водзіць> або Адна бяда не ідзе, другую за сабою вядзе — *Jedna nędza nie dokuczy* (cnt. 4, № 60).
4. Адна ластаўка вясны не робіць — *Jedna jaskółka nie przynosi wiosny* (cnt. 5, № 22).
5. Аднаму густа, а другому пуста або Каму густа, <а> каму пуста — *Jednetu nazbyt, a drugiemu nic* (cnt. 5, № 38).
6. Апёкшыся на малацэ, <і> на ваду дзьмееш (дзьмухаеш) або Хто апарыцца на малацэ, той і на ваду дзьмухае або Апёкся на малацэ, дык і на холодную ваду дзьмуць будзеш або Апёкшыся малаком, ваду студзяць — *Kto się na mleku sparzy, ten na wodę dmucha* (cnt. 5, № 41).
7. Ахвота горш за няволю — *Ochota gorsza niż niewola* (cnt. 12, № 36 [a]).
8. Баба з воза — кабыле (каню) лягчэй або Баба з калёс — калёсам (каню) лягчэй — *Baba z woza, kołom lżej* (cnt. 1, № 18).
9. Багаты дзівіцца, чым бедны жывіцца або Няхай багаты дзівіцца, чым бедны жывіцца — *Bogaty się dziwiuje, czym się żebrak gnaruje* (cnt. 1, № 56) або *Bogaty się dziwi, czym się chudzina żywi* (cnt. 1, № 57).

10. Без працы не будзеш есці коля□цы (калачы) — *Bez prace nie będą kolacze* (cnt. 1, № 28).
11. Беражонага <i> бог беражэ або Сцеражонага <i> бог сцеражэ — *Strzeżonego i Bóg strzeże* (cnt. 14, № 33).
12. Бог не роўна дзеліць — *Niejednako Pan Bóg daje, jednemu gęś, drugiemu jaje* (cnt. 10, № 7).
13. Бог тройцу любіць — *Bóg trójcę lubi* (cnt. 1, № 49).
14. Бяда не па лесе, а па людзях ходзіць — *Nie po drzewie przygoda chodzi, po ludziach* (cnt. 9, № 65).
15. Вады не засіліш не паварушыўшыся, рыбка не зловіш не памачыўшыся — *Trzeba się zmaczać, kto chce ryby łowić* (cnt. 16, № 1).
16. Ваўкоў (ваўка, воўка) баяцца — у лес не хадзіць — *Bojąc się wilka, do lasa nie iść* (cnt. 1, № 58), параўн.: *Przed trzaskiem do lasa nie iść* (cnt. 12, № 37 [b]).
17. Ведае (Знае) кошка, чыё сала з'ела — *Wie pies, czyje sadło zjadł* (cnt. 16, № 56).
18. Воран ворану вачэй (вока) не выдзёўбе (не выключе, не клюе) або Груган гругану вачэй (вока) не выдзёўбе (не дзяўбе, не клюе) або Крумкач крумкачу вока не выдзёўбе — *Kruk krukowi nigdy oka nie wykluje* (cnt. 5, № 56).
19. Воўк і лічанае бярэ — *Bierze wilk i liczone* (cnt. 1, № 33).
20. Воўчае насенне (Воўчы дух) да лесу цягне — *Ściągnie wilka przyrodzenie do lasa* (cnt. 2, № 65).
21. Галавою (ілбом) сцяны (сцяну, муру, мур) не праб'еш — *Trudno tigi głową przebić* (cnt. 15, № 75).
22. Галоднай куме хлеб (сыр) на ўме — *Głodnetu chleb na myśli* (cnt. 3, № 89).
23. Голаму разбой не страшан (не страшны) або Голы разбою не баіцца — *Nie straszny nagietu rozbój* (cnt. 10, № 55).
24. Гора табе воле, калі цябе карова коле — *Biada temu domowi, gdzie krowa dobada wołowi* (cnt. 1, № 79).
25. Госць мала бывае (гасцюе), ды багата (многа, шмат) бачыць — *Więcej gość za godzinę w cudzym domu ujrzy niż gospodarz za rok* (cnt. 16, № 98) або *Gość, na jedną noc w cudzym domu zostawszy, kołek w ścianę wbije* (cnt. 4, № 45).
26. Госць у дом, бог у дом — *Gość w dom, Bóg w dom* (cnt. 4, № 34).

27. Да Бога висока, да пана (да цара) далёка або Да цара далёка, а да бога висока — *Bóg wysoko, a przyjaciel daleko* (cnt. 1, № 47).
28. Да пары збан (жбан) ваду носіць <ручка (вушка) адарвецца — збан наб'ецца> — *Do czasu zbanek wodę nosi* (cnt. 2, № 86).
29. Дай Божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памаўчаць — *Daj Boże w dobry czas mówić, a we zły milczeć* (cnt. 3, № 10).
30. Дараванаму (дарованаму, дармавому) каню ў зубы не глядзяць — *Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby* (cnt. 2, № 87).
31. Дарагая (дорага) лыжка к абеду — *Nie w czas łyżka po obiedzie* (cnt. 9, № 39).
32. Дзе коратка (тонка), там ірвецца (і рвецца) — *Gdzie cienko, tam się rwie* (cnt. 3, № 99).
33. Дзе чорт <сам> не зможа (не можа, няйме), там (туды) бабу пашле — *Gdzie diabeł nie może, tam babę pošle* (cnt. 4, № 2).
34. Дзіравага меха (мяшка) не напоўніш (не напхаеш) — *Dziurawego woru trudno napchać* (cnt. 3, № 37).
35. Дзіця не плача, матка (маці) не дагадаецца або Пакуль дзіця не заплача, маці не дагадаецца — *Dziecię nie płacze, matka nie wie, czego potrzebuje* (cnt. 3, № 50).
36. Добрае далёка чуваць <а дрэннае яшчэ далей> — *Dobre daleko słyszeć, a złe jeszcze dalej* (cnt. 2, № 90) або *Dobre dłużej się pamięta, a złe jeszcze dłużej* (cnt. 2, № 89).
37. Дружба (прыяцель) пазнаецца ў няшчасці — *I w szwach przyjaciela roznać* (cnt. 17, № 81).
38. Дурняў не аруць, не сеюць, яны самі родзяцца — *Nie trzeba głupich siać, sami się rodzą* (cnt. 10, № 38).
39. Жывём (Жыву) як <той> гарох пры дарозе — хто ідзе, той і скубе — *Ma się jako groch przy drodze* (cnt. 8, № 77).
40. За багацце розуму не куніш — *Kto z przyrodzenia głupi, i w Paryżu sobie rozumu nie kupi* (cnt. 5, № 73).
41. Загляне сонца <i> ў наша аконца — *Będzie też słońce przed naszymi wroty* (cnt. 1, № 22).
42. Захацеўшы сабаку выцяць (ударыць), кіў (палку) знойдзеш або Захочаш сабаку выцяць (ударыць) — кіў (палку) знойдзеш або Калі захочаш сабаку выцяць, то кіў знойдзеш — *Łatwo o kij, kto chce psa bić* (cnt. 8, № 7).

43. З вачэй (З воч) далоў і з сэрца вон — *Co z oczu, to z mysli* (cnt. 2, № 7).
44. З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае> або З вялікае хмары малы дождж — *Z wielkiej chmury mały deszcz* (cnt. 18, № 18).
45. Злодзей хоць вуглы пакіне, а агонь усё забярэ — *Złodziej, bywszy w domu, kąty zostawi, a ogień, kiedy przyjdzie, wszystko pobierze* (cnt. 18, № 93).
46. З чужога воза і сярод (у) балота (броду, гразі) злазь (злазяць, злезеш) — *Z cudzego konia i wśród błota zsiadaj* (cnt. 18, № 27).
47. З якою лысінкай цёлка нарадзілася, з такой і здохне або Лысае цялятка і здохне з лысінкай або Урадзілася цяля з белаю лапінкаю на лбе, так яно і памрэ або Уродзіцца цяля з лысінкаю, то і з лысінкаю здохне або Як (калі) удасца жарабё (бычок) з лысінкай, дык і здохне (састарэе) з лысінкай (такім) — *Co się tyso urodzi, tyso zginie* (cnt. 2, № 9).
48. <I> адтуль гарача (гарачо), <i> адтуль боляча (бялячо) — *Tu gorę, tu boli* (cnt. 15, № 87).
49. <I> бога хвалі і чорта не гняві — *Bogu służ, a diabła nie gniewaj* (cnt. 1, № 50).
50. І ваўкі сытыя, і авецкі (kozy) цэлыя — *I wilk syt, i owce całe* (cnt. 4, № 59).
51. <I> рада б душа ў рай, ды грахі не пускаюць або <I> рад бы ў рай, ды грахі не пускаюць або Хацела б душа ў рай, ды грахі не пускаюць або Хацеў бы ў рай, ды грахі не пускаюць — *Rada by dusza do raju, ale grzechy nie puszczają* (cnt. 14, № 18).
52. <I> сам не гам і другому не дам або Як сабака на сене — і сам не гам і другому не дам — *By pies na sianie, sam go nie je, a krowie go nie da* (cnt. 1, № 69).
53. Калі (Як) тонішся, дык (то) за брытву ўхопішся (хопішся) або Хто тоніцца, той за брытву хопіцца — *Kto tonie i gotego się miecza chwytą* (cnt. 5, № 58).
54. Калі не пераскочыў, не кажы гоп або Не кажы гоп, не пераскочыўшы або Не кажы гоп, пакуль не пераскочыў (не пераскочышы) або Не пераскочыў (не пераскочыўшы), не кажы гоп — *Nie mów hop, aż przeskoczysz* (cnt. 9, № 48).

55. *Капейка рубель беражэ — Święty to grosz, co kopy strzeże* (cnt. 14, № 57).
56. *Клін клінам выбіваюць (выганяюць) або Клін выбіваецца клінам — Klin klinet wybić* (cnt. 6, № 1).
57. *Кожны (усякі) чорт на сваё кола вяду цягне — Każdy młynarz na swoje koło wodę prowadzi* (cnt. 5, № 54).
58. *Конь на чатырох нагах <і то> спатыкаецца або У каня чатыры нагі, і той спатыкаецца — Koń na czterech nogach, a usterka się* (cnt. 9, № 100).
59. *Ласка панская на дохлым (на рабым) кані едзе — Łaska pańska na pstrym koniku jeździ* (cnt. 8, № 17).
60. *Малодое піва заўсёды шуміць — Ustoi się jak młode piwo za czasem* (cnt. 16, № 39).
61. *На адным месцы і камень <мохам> абрасае — Na miejscu kamuk mchem obrasta* (cnt. 9, № 96).
62. *На воўка памоўка, а мядзведзь цішком — Na wilka okrzyk, a niedźwiedź pszczoły drze* (cnt. 11, № 25).
63. *На злодзеі шапка гарыць — Na złodzieju czapka gore* (cnt. 11, № 33).
64. *На каго Бог, на таго і людзі — Na kogo Bóg, na tego i ludzie* (cnt. 10, № 25).
65. *На лаўца і звер бяжыць — Na łowca zwierz* (cnt. 11, № 7).
66. *На пахілае дрэва (на пахілую вярбу) козы скачуць — Na pochylte drzewo i kozy lażą* (cnt. 9, № 52).
67. *На сваім сметніку і верабей (певень) гаспадар — Każdy pies na swych śmieciach śmielszy* (cnt. 6, № 33) або *Śmielszy kur na swoich śmieciach niż na cudzych wrotach* (cnt. 15, № 35).
68. *На табе, божа (нябожа), што мне (нам) нягожа — Nę, tobie, nieboże, co mnie nie może* (cnt. 9, № 88).
69. *На чым вазку (возе, коніку) едзеш, таму і песеньку (песенькі, песню) вядзі (пей, спявай) — Kto na czym wózku jeździ, tego piosnkę śpiewa* (cnt. 6, № 23).
70. *Найшла (наскочыла) кася на камень — Trafila kosa na kamień* (cnt. 15, № 53).
71. *Насіў воўк, панесли і ваўка (воўка) або Цягаў (Цягнуў) воўк, пацягнулі і воўка — Nosi wilk, ale poniosą i wilka* (cnt. 10, № 13).

72. Начная зязюля (зязюлька) дзённую перакукуе — *Nocna gżegżółka zawsze dzienną przekuka* (cnt. 11, № 75).
73. Не адразу Вільня (Масква) будавалася — *Nie za jeden dzień Kraków zbudowano* (cnt. 9, № 56).
74. Не канай другому яму, сам у яе ўвалішся або Хто пад кім яму канае, часта сам у яе ўпадае — *Kto pod kim dotek kopa, sam weń wradnie* (cnt. 5, № 88).
75. Не лезь, жаба, туды, дзе коней куюць — *Koniowi nogę kuja, a żaba też swojej nadstawia* (cnt. 6, № 43).
76. Не мела баба клопату, <дык> купіла парася — *Nie miała baba kłopotu i kupiła sobie parszywe prosię* (cnt. 9, № 54).
77. Не плаціць багаты, а вінаваты — *Nie płaci bogaty, płaci winowaty* (cnt. 9, № 80).
78. Не пытайся ў старога, а пытайся ў бывалага ⇐ *Nie pytaj starego, pytaj bywałego* (cnt. Appen., № 29).
79. Не такі (Не так) чорт страшны, як яго малююць — *Nie tak szpetny diabeł, jako go malują* (cnt. 11, № 36) або *Nie tak lew srogi, jako go malują* (cnt. 11, № 37).
80. Не ўсё тое золата, што блішчыць — *Nie wszystko to złoto, co się świeci* (cnt. 9, № 41).
81. Не шукаючы, не знайдзеш — *Nie biegasz — nie masz; nie szukasz — nie znajdziesz* (cnt. 11, № 19).
82. Ні села, ні пала, захацела баба сала або Ні села, ні пала, дай, баба, сала — *Ni siadło, ni padło* (cnt. 11, № 26).
83. Павінную галаву <i> меч не сячэ — *Pokornej głowy miecz nie siecze* (cnt. 13, № 54).
84. Памалу едучы, далей будзеш або Паціху (Цішэў) едзеш — далей будзеш — *Pomału idąc, dalej zajdziesz* (cnt. 13, № 57).
85. Панскае вока каня гадуе (тучыць) — *Oko pańskie tuczy konia* (cnt. 12, № 15).
86. Паны б'юцца, а ў мужыкоў чубы трашчаць — *Kiedy panowie za łeb chodzą, tedy u poddanych włosy trzeszczą* (cnt. 6, № 21).
87. Пасмяяўся гаршчок з катла <агледзеўся — і сам чорны> — *Kociet garcowi przygania, a oba smolą* (cnt. 5, № 45).

88. Першага торгу не мінай ← *Pierwszego targu nigdy nie opuszczaj* (cnt. 13, № 71).
89. Першая жонка ад бога, другая ад людзей, а трэцяя ад чорта — *Pierwsza żona od Boga, druga od ludzi, trzecia od diabła* (cnt. 12, № 52).
90. Пра воўка (Аб воўку) памоўка, а ён <і сам> тут — *O wilku mówią, a wilk przede drzwiami* (cnt. 12, № 22).
91. Рука руку мое — *Ręka rękę umywa, noga nogę wspiera* (cnt. 14, № 4).
92. Сава не прывядзе (не родзіць) сакалі <а такога ж чорта, як сама> — *Nie urodzi sowa sokola* (cnt. 10, № 5).
93. Скрылівае (скрыпучае) дрэва доўга скрыпіць (стаіць) або Скрыпучае дрэва жывучае або Скрыпучая вярба два вякі жыве — *Drzewo, które skrzypi, dłużej w lesie stoi* (cnt. 3, № 56).
94. Скупы два разы траціць або Скупы плаціць двойчы — *Skąpy dwa razy płaci* (cnt. 14, № 60).
95. Слабен бубен за гарамі — *Głośny bęben za górą, a kiedy do nas przyjdzie, alić jak pudełko* (cnt. 4, № 29).
96. Сямёра аднаго не чакаюць — *Napisano u białego lwa, nie czekają na jednego dwa* (cnt. 10, № 10).
97. У бабы валасы доўгія (волас доўгі), а памяць кароткая (розум кароткі) — *U Białych głów długie włosy, a rozum krótki* (cnt. 16, № 44).
98. У страху вочы вялікія — *U stracha wielkie oczy* (cnt. 16, № 13).
99. Усюды добра, а дома лепей — *Wszędzie dobrze, ale doma najlepiej* (cnt. 17, № 47), параўн.: *Miłe doma* (cnt. 8, № 96).
100. Хвароба <нікога> не красіць — *Choroba nie piastuje* (cnt. 2, № 2).
101. Хто дужшы, той прутшы — *Kto duższy, ten lepszy* (cnt. 6, № 97).
102. Хто мажа, той і едзе — *Kto smaruje, jedzie* (cnt. 6, № 11).
103. Хто любіць папа, хто пападзю, хто панову дачку — *Jednemu się por podobą, a drugiemu popadnia* (cnt. 5, № 9).
104. Хто не нараджаецца, той не памірае — *Kto się nie rodzi, ten nie umiera* (cnt. 7, № 85).
105. Хто позна ходзіць, <той> сам сабе шкодзіць — *Kto nierychło chodzi, ten sam sobie szkodzi* (cnt. 5, № 66).
106. Хто пытае, той не блудзіць — *Kto pyta, nie błądzi* (cnt. 5, № 72).

107. Хто рана ўстае, таму <i> бог дае — Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje (cnt. 5, № 97), параўн.: Nie ranoś wstał, nie będziesz miał (cnt. 11, № 32).
108. Хто старое памяне (успамяне, успомніць), таму вока вон або Хто старое памяне, таму распёкшы палец ды ў вока — Kto pijane rzeczy wspomni, wrzecionem ti oko wykłuc (cnt. 7, № 26).
109. Цераз сілу і конь не цягне — I koń nad siłę nie skoczy (cnt. 4, № 68).
110. Ціха вада берагі мые або Ціхая вада грэблю рве — Cicha woda brzegi podrywa (cnt. 1, № 96).
111. Ціхая свіння глыбока капае (рые) або Ціхая свіння глыбокі карань рые — Popura świnka głęboko w ziemi ryje (cnt. 12, № 54).
112. Чалавек марыць, а Бог уладарыць або Чалавек мяркуе, а Бог распараджаецца (не чуе) — Człowiek tak, a Bóg inaczej (cnt. 2, № 14).
113. Чым далей у лес, тым болей (больш) дроў — Im dalej w las, tym więcej drew (cnt. 4, № 62).
114. Што <ні> галава, то <i> розум — Co głowa, to rozum (cnt. 2, № 16).
115. Што <ні> край, то <i (свой)> абычай (звычай) — Co kraj, to obyczaj (cnt. 1, № 91).
116. Шыла ў мяху (у мяшку) не схаваш (не ўтоіш) — Nie zatai się szydło w worku (cnt. 9, № 78).
117. Яблык ад яблыні недалёка коціцца (падае) або Яблык ад яблыні далёка не адкоціцца (не коціцца) — Niedaleko drzewa jabłko padnie (cnt. 10, № 1).
118. Як Бог захоча (хоча) пакараць каго (чалавека), то (дык) адбярэ ў яго розум (таго пазбаўляе розуму) — Kiedy kogo Bóg chce skarać, wtedy ti rozum odejmię (cnt. 7, № 44).
119. Як пасцелешся, так і выспішся — Jako sobie pościelesz, tak się wyśpisz (cnt. 4, № 69).